

Tautas pašapziņas un kultūras attīstība

Andrejs Ermuiža, Dr. Sci. Comp., LPRA valdes loceklis, t. 29602796, e-pasts: andrejs.ermuiza@inbox.lv

Kāpēc šī tēma ir aktuāla valstij, jaunatnei?

Pirmkārt, lai audzinātu lepnumu par savu valsti un patriotismu un likvidētu mītu, ka Latvija ir neizdevusies valsts, mums jāiedziļinās vēsturē par tautas kultūras un pašapziņas attīstības saknēm un par represijām, kas tās grāva.

Otrkārt, Latvijas politiski represēto apvienība rūpējas represēto pieminekļu saglabāšanu, bet Okupācijas muzejs vāc un dokumentē atmiņas par represiju faktiem, bet ar to nepietiek, jo:

1. piemiņas objekti laika gaitā saplūst ar ainavu; tie vairs nav vēstures notikumi atgādinājumi, bet kļūst par daļu no ainavas, kas nezinātājam neko neskaidro.
2. Tikai faktu uzkrāšana, bez pamatota notikumu motivācijas skaidrojuma, ir maz pārliecinoša.

Tādēļ nepieciešama attiecīgo vēsturisko notikumu motivāciju sistematizācija, kas dotu aptverošu latviešiem pieņemamu naratīvu jeb ieskatu par šo laikmetu.

Kāpēc šī tēma ir aktuāla politiski represētajiem

Vairumam tiem, kas tika represēti sākot no 1940. gada, represiju iemesls bija piederība aizsargu organizācijai (kuras 80% vadītājus represēja). Vajag sabiedrībai atklāt aizsargu pozitīvo lomu latviskās kultūras stiprināšanā un izcelt represēto piederību.

Daži vēsturnieki par aizsargiem izsakās, ka to darbība vērtējama neviennozīmīgi, jo viņi piedalījušies 15. maija apvērsumā. Bet to var teikt tikai par konkrētām personām nevis par veselu paaudzi kā tādu. Vai mēs neesam pelnījuši, lai aizsargu pozitīvie nopelni tiktu pienācīgi novērtēti un par tās darbību uzzinātu jaunatne, mācoties vēsturi?

Bet kādēļ aizsargu organizācija netika atjaunota atmodas laikā, tās vietā izveidojot zemessardzi, kas pakļauta aizsardzības ministrijai? Tas tiek noklusēts, iztopot vēl joprojām izplatītajām bijušajām padomju propagandas un kolaborācijas tendencēm, kuru dēļ tiek noniecināti aizsargi. Līdz ar to mēs zaudējam paaudžu pēctecību un patiesību par pagātņi.

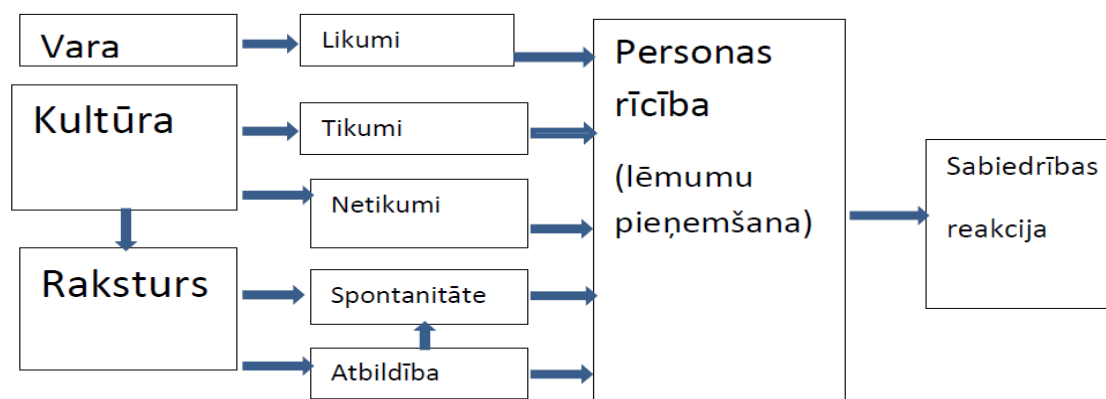
Vai tagadējā militāro zināšanu apguve zemessardzē, nesaistot tās ar mūsu kultūras vērtībām, ir pietiekama jaunatnes patriotisma audzināšanai? Viņiem ir jāapzinās mūsu nacionālās kultūras saknes, kas veidojušās mūsu tautas paaudžu pēctecībā.

Tautas pašapziņa un kultūra kā gara spēks

Profesors Harijs Tumans savā grāmatā ‘‘Varoņi un varonība senajā Grieķijā’’ [1] par kultūru dod sekojošas definīcijas:

1. Kultūra ir viena no dzīvības formām, kas radniecīga ikvienam dzīvam organismam. Kultūru veido cilvēki – katrs ar savu iekšējo domu pasauli, kura nav matemātiski aprēķināma un nav pieejama nevienam no malas.
2. Ne tikai kultūra, bet arī pati valsts rodas idejas dēļ un uz idejas pamata, jo tās izveidošanu nosaka nevis ekonomiskas vajadzības, bet gan augstāka mēroga kopējās dzīves un darbības projekts.

Tautas pašapziņa rodas no pilsoņu pārliecības un gribas attīstīt un saglabāt savu kultūru. Pie kultūras pieder mūsu valoda, mākslas darbi, sasniegumi mākslā, zinātnē un sportā. Kultūra veicina tikumiskas rīcības un sabiedrības interešu ievērošanu ikvienas personas uzvedībā, kas parādīts attēlā.

Tautas pašapziņa un kultūra ir jebkuras nācijas gara spēks, kas nodrošina pašcieņu un tās pastāvēšanu pat apspiešanas apstākļos un uzplaukumu brīvvalsts laikā.

Savā attīstībā gara spēks balstās uz izcilu personību iniciatīvām un plašu masu līdzdalību ideju īstenošanā, paaudžu uzkrātās kultūras, tikumu un morālo vērtību pārmantojamībā un cieņā pret savu vēsturi.

Kultūras un pašapziņas veidošanās saknes

Latviskās sabiedrības pašapziņas un kultūras veidošanās notika pirms vairākiem gadsimtiem un stiprinājās uz dažādu sabiedrisko kustību un organizāciju bāzes. Tās iedīgli iezīmējās jau 18. gadsimtā, kad Vidzemē ap 1740.g. veidojās brāļu draudzes (hernhūtieši), kuru mērķis bija savstarpējs atbalsts, izglītošanās (lasītprasme) un pret alkoholisma audzināšana. To apspieda Krievijas varas iestādes.

Iesētā brīvdomības sēkla vēlāk attīstījās valsts gribā, ko stiprināja jaunlatvieši (Auseklis, Kr. Valdemārs, Kr. Barons), 1. Atmosdas, dziesmu svētku organizatori, latviešu biedrības un citas sabiedriskās kustības.

Kultūras pacēlumu radīja brīvvalsts izveidošana un īpaši valsts vienojošā politika, kas radās pēc 1934.g. 15. maija apvērsuma. Tā pozitīvais moments bija konfliktējošo partiju likvidēšana un konfliktu aizstāšana ar pievēršanos kultūras dzīvei, bet negatīvais – tautas lemt spējas ierobežošana un preses un kritikas apslāpēšana, kā arī likumdošanas pēctecības nesakārtošana.

Kultūra, cilvēcība un necilvēcība

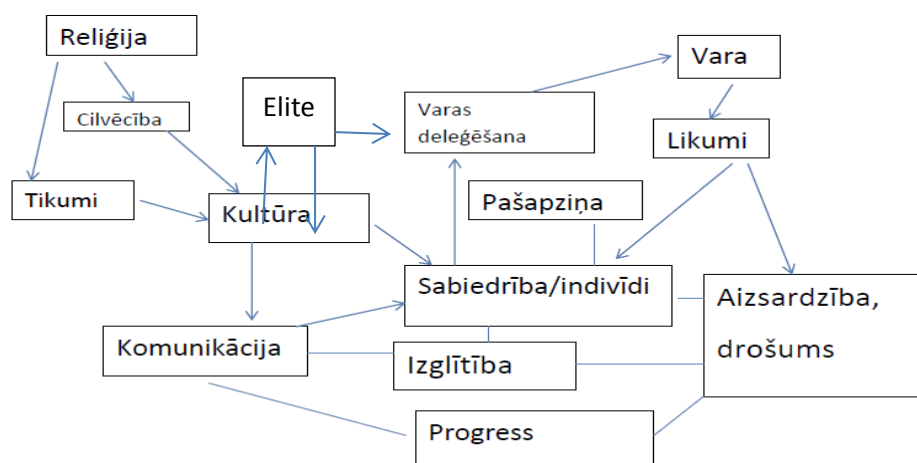
Viena no būtiskām mūsu kultūras pazīmēm ir humānisms jeb cilvēcība, cilvēku sapratne jeb līdzjūtīgums, kas mantots no reliģijas. Bez tā nav iespējams veidot saliedētu sabiedrību. Kara un okupācijas režīmu laikā humānisms tika nonivelēts un aizstāts ar necilvēcību jeb totalitārismu, kad cilvēki tiek vērtēti tikai pēc kādas vienas pazīmes (“melnbaltā loģika”), piemēram, rases, tautības, mantiskā stāvokļa, izcelsmes vai, kā kara apstākļos, pēc formas tērpa un cilvēkus pēc šāda vērtējuma pakļāva represijām vai iznīcībai. Tāda pieeja nav savienojama ar mūsu kultūru.

Diemžēl šāda vērtējuma izplatība, iepretim tiesiskumam, kas vērtē vairākus aspektus un cēloņsakarības, vēl joprojām pastāv.

Tomēr humānisms un demokrātija nekad nedrīkst nomākt kultūru un brīvību, sevišķi tādos apstākļos, kad hibrīda kara apstākļos no ārvalstīm tiek apdraudēta neatkarība.

Sabiedrības kultūras un pašcieņas attīstību veicinošie faktori un saites starp tiem

Sabiedrības kultūras un pašapziņas attīstību valstī ietekmē vairāki tādi faktori kā izglītība, reliģija, tikumi, likumi, pašcieņa (pašapziņa), komunikācija gan starp indivīdiem, gan ar varu. Mijiedarbes starp faktoriem parādītas zemāk redzamā attēlā.

Kustības un organizācijas, kam bija liela loma kultūras un pašapziņas attīstībā
Vēsturiski mūsu gara spēka izaugsmei liela loma bijusi tādām organizācijām un kustībām kā:

1. Hernhūtieši jeb brāļu draudze (1730-45.gg), kas savā uzplaukumā aptvēra līdz 15 000 dalībnieku, sagādājot iedzīvotāju strauju lasītprasmes uzplaukumu. To apspieda krievu pašvaldība.
2. Latvijas aizsargu organizācija (1919-40.gg), kas aptvēra līdz 70 000 dalībnieku, kurai blakus militārām aktivitātēm ievērojama loma bija biedru izglītošanā, kultūras un sporta sabiedriskām aktivitātēm
3. Pašpalīdzības organizācija Daugavas vanagi, kuru Cēdelgemas gūstekņu nometnē 1945. gada 28. decembrī nodibināja vairāku tūkstošu bijušo latviešu karavīru grupa.
4. Decentralizēta aktīvā pretošanās kustība abiem okupācijas režīmiem, kas kara un pēckara laikā aptvēra tos desmitiem tūkstošu mūsu tautiešu, kuriem nepieņemama bija okupācija,
5. Latvijas tautas fronte (1988-96.gg), kas aptvēra līdz 250 000 dalībnieku un bija Latvijas neatkarības atjaunošanas mugurkauls

Kas kopējs un atšķirīgs šīm kustībām/organizācijām?

- Kopējs ir tas, ka tajās, mērķtiecīgu progresu veicinot, brīvprātīgi ņēma dalību vairāki desmiti tūkstoši, ziedojot savu brīvo laiku vai pat dzīvību. Dalība tajās veicināja intensīvāku savstarpēju komunikāciju un izpalīdzību, domu apmaiņu un, līdz ar to, pašapziņas veicināšanu.
- Atšķirīgs ir tas, ka pārsvarā tās, izņemot aizsargu organizāciju, radās stihiski, kā atbilde uz sabiedrībā nobriedušām problēmām, ko apzinājās tauta, vadoties pēc savas kultūras vērtībām. Turklāt kustību pastāvēšana bez valsts atbalsta bija tikai īslaicīga.

Tautas pašapziņa un kultūras attīstība brīvvalsts laikā

Varas decentralizācijas centieni un izveidojušās tautas kultūras un pašapziņas iestrādes pēc Krievijas impērijas sabrukšanas deva iespējas:

1. nodibināt savu valsti 1918. gadā,
2. cīnīties par tās pastāvēšanu pret boļševikiem un vāciešiem
3. Gūt svarīgo uzvaru 1919. gada 11. novembrī
4. Cienīt tās personas, kuras piedalījās cīņās par brīvību, neskatoties uz tautību
5. Aizsargāties no tās graužošās šķiru cīņas ideoloģijas, ka nāca no Krievijas.
6. Nostiprināt un attīstīt latvisko kultūru.

Te ir jāizceļ 2 posmi:

1. Pirms 1934. gada 15. maija, kad, balstoties uz pieņemto demokrātiskās valsts Satversmi, izveidojās daudzpartiju sistēma ar konfliktiem starp partijām (K. Ulmanis – cik partiju, tik Latviju). Jau 1919. g. 20. martā tika nodibināta aizsargu organizācija, kas, neatkarīgi no partijām, darbojās katrā apdzīvotā vietā kā paš aizsardzības spēks un sabiedrības organizators

2. Pēc 1934. gada 15. maija, kad, pamatojoties ar Saeimas darbības neefektivitāti, pēc K. Ulmaņa iniciatīvas tika apturēta Satversme, tika likvidētas partijas un ieviesta autokrātiskā pārvalde. Vēlētie amati tika aizstāti ar ieceltajiem – līdz ar to pieauga personu atbildība, kas vērtējams pozitīvi. Pieauga aizsargu organizācijas loma, pārņemot tai arī kultūras veicināšanas funkcijas. Konflikti tika aizstāti ar kultūras aktivitātēm. Negatīvi – tika ierobežotas pašiniciatīvas un kritika, netika plānota uzlabotas Satversmes pieņemšana.

Izglītības un sabiedrības attiecību likumi un tikumi

Kā atzīmēts [3], parlamenta laikā neizdevās pieņemt svarīgo Tautas izglītības likumu, bet 1934. g. 12. jūlijā to pieņēma un 1937. g. beigās to pārveidoja "Izglītības un kultūras nolikumā", kur deklarēti sekojoši izglītības un audzināšanas mērķi: "Mācību iestādēs jāizkopj jaunatnes fiziskā, intelektuālā, estētiskā un tikumiskā izglītība un jāaudzina jaunatne personiskā un sabiedrības krietnībā, darba un tēvzemes mīlestībā, tautu un šķiru saprašanās garā".

Kā tikumiskie principi tika izvirzīti:

- 1) paaudžu un sociālo slāņu vienotība,
- 2) latviska Latvija visiem iedzīvotājiem ("Latvijas saule spīd visiem"),
- 3) pilsoņu drošība bez iekšējiem ienaidniekiem.

Šos tikumus un uz tiem balstītos likumus likvidēja karš un okupācijas režīms, bet tos mums būtu jāatjauno, ņemot vērā, lai novērstu sabiedrības sašķeltību.

Aizsargu organizācijas nodibināšana

Profesors I. Butulis savā grāmatā "Sveiki, aizsargi!" [2] sīki izpētījis Latvijas aizsargu organizācijas darbību. Viņš raksta, ka "Pavēle un instrukcija par Latvijas aizsargu organizācijas izveidi tika dota 1919. gada 20. martā pēc iekšlietu ministra Miķeļa Valtera iniciatīvas un uz tās pamata tika izveidotas aizsargu nodaļas katrā apdzīvotā vietā. Tajās sākumā obligāti tika iekļauti visi vīrieši no 18 līdz 60 gadu vecumam; vēlāk dalība kļuva brīvprātīga. Instrukcija noteica aizsargu tiesības dokumentu pārbaudē, pilsoņu aizturēšanā, kratīšanā un ieroču lietošanā. Līdzīgas organizācijas tika izveidotas arī citās tajās valstīs, kas tajā laikā atguva neatkarību – Somijā, Polijā, Igaunijā un Lietuvā. Īpaši attīstīta un masveidīga bija Somijas organizācija, pateicoties kurai Somijai izdevās nosargāt savu neatkarību karā ar Padomju Savienību 1939. gadā.

Aizsargu nodaļu vadību Latvijā uzticēja bijušajiem virsniekiem, kuri nodrošināja disciplīnas ievērošanu. Sākumā aizsargi veica policijas funkcijas, bet tad pārņēma arī dažādu sabiedrisko un kultūras pasākumu rīkošanu un tautas izglītošanu, ceļot novados aizsargu namus, organizējot sporta, kora, teātra un izglītojošo lekciju uzvedumus”.

Aizsargu organizācija pastāvēja līdz 1940. gadam, savā beigu posmā aptverot ap 60 tūkstošu biedru [2], no kuriem ap 90% bija lauku rajonos. To brīvprātīgās un valstiski orientētās aktivitātes deva iespējas novērst sabiedrības sašķeltību, aizsargu pirmorganizācijās apvienojot uz sadarbības pamata dažādu tautību un profesiju dalībniekus, ko var uzskatīt par organizētu demokrātiju.

Tas viss Latvijā pietrūkst šodien, jo nav iedzīvotājus apvienojošas organizācijas, bet politiskajās partijās tagad aptver tikai ap 0,7% valsts iedzīvotāju, bet tajās aktīvi darbojas tikai daži simti biedru.

Aizsargu organizācijas mērķi

Grāmatā “Sveiki, aizsargi!” [2] I. Butulis apraksta sekojošus aizsargu organizācijas mērķus:

1. Palīdzība miera un kārtības uzturēšanā.
2. Valsts ārējās drošības stiprināšana.
3. Patriotisma un nacionālās kultūras izkopšana, padziļināšana un nostiprināšana.
4. Fiziskās audzināšanas attīstība un fiziskās kultūras izkopšana

Aizsargu organizācijas loma kultūras attīstībā

Aizsargu organizācijas bija valsts un tautas svētku organizētājas. Tika organizēti neskaitāmi kursi, sarīkojumi, ekskursijas, koncerti, teātra izrādes.

Aizsargu vienībās bija ļoti daudz koru, orķestru, teātra kolektīvu un bibliotēku. Izveidojās aizsargu nami (ap 100), kuri veica kultūras un sabiedrisko darbu.

Aizsargu vadība rūpējās par inteligences iesaistīšanu un aizsargu kultūras darbinieku sagatavošanu.

Katrā aizsargu pulkā tika iecelts pulka kulturālās nozares vadītājs, kurš atbildēja par kultūras darbu šajā pulkā.

Aizsargu organizācija pelnījusi cieņu un piemiņu

- Aizsargu organizācijai, kura pirmskara Latvijā aptvēra līdz pat 70 tūkst. dalībnieku, bija milzīga nozīme sabiedriskajā dzīvē un kultūras attīstībā.
- Tādēļ tās nodibināšanas 100-gade, nākošgad 20. martā, ir pelnījusi plašu atzīmēšanu.

Nostalgija pēc brīvvalsts iestrādnēm okupācijas laikā

- Decentralizēta pretošanās kustība abiem okupācijas režīmiem Latvijā.
- Vīzija par brīvvalsti, kas palīdzēja izdzīvot un nodot kultūras apziņu nākamajām paaudzēm kā Sibīrijas tā ārzemju trimdas apstākļos.

Ulmaņlaiku atšķirība no citu valstu autoritārām pārvaldēm

20.gadsimta 30-tos gados vairākās Eiropas valstīs, tai skaitā arī Lietuvā un Igaunijā, nenobriedušo demokrātiju dēļ, izveidojās valsts autoritārās pārvaldes režīmi.

Vairākās valstīs, tai skaitā Krievijā un Vācijā, izveidojušies totalitārie režīmi balstījās uz necilvēciskumu, uz savu iespējamo politisko pretinieku fizisku iznīcināšanu.

Nekas tamlīdzīgs nenotika Ulmaņlaika Latvijā, kur netika nogalināts neviens politiskais pretinieks, lai gan tika izsekoti un apcietināti tie šķiru cīņas propagandētāji, kas pārsvarā tika iesūtīti no Krievijas.

Kāpēc atceramies Ulmaņlaikus?

Atmodas laikā un Latvijas atgūtā valstiskuma pirmajos gados latviešu sabiedrībā valdīja nostalgija pēc 20. gs. 30. gadu otrās puses jeb tā sauktajiem Ulmaņlaikiem, ko raksturoja pārticība, stabilitāte, latviskums, patriarhāla dzīves kārtība, sakopta vide, godīgi (vai salīdzinoši godīgi) un tautas uzticību baudoši valstsvīri

Secinājumi

1. Latviešu tautas pašapziņas un kultūras attīstību un vērtību pārmantojamību uz atsevišķu to veicinošu kustību un organizāciju pamata var izsekot jau kopš 18.gadsimta
2. Īpaši intensīvi tautas pašapziņas un kultūras attīstība notika pēc 1934. gada 15. maija, kad tika likvidētas partijas un savstarpējās ķildas tika aizstātas ar kultūru un sportu veicinošām aktivitātēm, kurās kā vadošā iesaistījās aizsargu organizācija
3. Atšķirībā no autoritāriem pārvaldēm Krievijā un Vācijā, Ulmaņlaiku pārvalde nebija teroristiska, bet partiju un šķiru cīņas vietā tautai piedāvāja kultūras aktivitātes.
4. Vairums politiski represēto, kuru senči bijuši aizsargi, uzskata, ka aizsargi pelnījuši pozitīvu vērtējumu latviskās kultūras attīstībā un to nodibināšanas 100-gade nākamā gada 20. martā ir svinīgi atzīmējama.
5. Pilnveidojot mūsdienu zemessardzes funkcijas, tajās būtu jāietver tās pozitīvās darbības pieredzes tendences, kas savulaik bija aizsargiem.

Izmantotie literatūras avoti

1. H. Tumans Varoņi un varonība senajā Grieķijā. LU akadēmiskais apgāds, 2015, 895 lpp.
2. I. Butulis ‘’Sveiki, aizsargi!’’ Jumava, 2011, 261 lpp.
3. Alfrēds Bērziņš. Labie gadi. LA izdevniecība, Rīga, 2014, 398 lpp.
4. J. Riekstiņš. Padomju impērijas koloniālā politika un Latvijas kolonizācija 1940-1990. Rīga, 2015, 200 lpp
5. E. Andersons. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. Daugavas Vanagu apgāds, 1983. 832 lpp.
6. 15. Maija Latvija. Red. I. Feldmanis. Latvijas Mediji, 2017, 504 lpp.
7. A. Bormane. Skaists bij' tas laiks. Latvijas Mediji, 2017, 192 lpp.